
J O A N - R A F A E L R A M O S

LES ESTRUCTURES AMB *ÉSSER*
+ PARTICIPI PASSAT:
PROBLEMES D'AMBIGÜITAT
FORMAL

1. INTRODUCCIÓ

És molt corrent en els treballs tradicionals referir-se al participi passat com un altre dels constituents capaços de fer la funció d'atribut. Aquesta opinió generalment va associada a la interpretació del participi com una forma híbrida que comparteix trets adjectivals i verbals. Això no obstant, alguns autors han insistit en la conveniència de parlar de participis quan aquests es comporten com un verb i de parlar ja pròpiament d'adjectius quan les formes derivades de participis funcionen com a adjectius (*cf.*, per exemple, Bartra 1984; Bosque 1989: 163-177; Cuenca 1996: § 5.9.3). Vist des d'aquesta segona perspectiva, que és la que assumirem nosaltres, el funcionament com a participis, això és, com a verbs, identifica la combinació del verb *ésser* + participi com a usos perifràstics, els quals se solen associar amb accions o amb processos. Per contra, el funcionament com a adjectius ens indica que la relació entre el verb *ésser* i la forma participial és una relació atributiva, això és, s'indica una situació estativa.

La separació entre construccions perifràstiques i construccions atributives des d'una perspectiva teòrica i pensant en la llengua moderna, es pot posar en pràctica sense gaires problemes a través de l'aplicació de proves sintàctiques, com ara la incompatibilitat de les construccions estatives amb especificacions aspectuals del tipus *ràpidament*,

lentament, a poc a poc, etc., o amb les restriccions que solen manifestar a adjunts de caràcter agentiu com ara els adverbis *voluntàriament* o *intencionadament* o les clàusules finals. Tanmateix, quan intentem classificar els usos medievals del verb *ésser* + forma de participi, sovint ens trobem amb dificultats a l'hora de delimitar les estructures perifràstiques i les atributives. Aquestes dificultats són comprensibles si tenim en compte dos factors de caire diferent: d'una banda, la distància cronològica amb què hem de valorar uns usos que, en bona part, són desconeguts en el català actual; d'una altra, el fet que el català medieval comparteix amb la resta de les llengües romàniques la reestructuració del sistema verbal llatí, on es veuen involucrats, per una part, el procés d'adaptació romànica dels antics verbs deponents i, per una altra, la formació de nous temps perifràstics de perfet, que afecta tant la veu activa com la passiva. Tot plegat genera la formació de nombroses estructures sota la forma *ésser* + pp., les quals, en determinats casos, poden confondre's amb les construccions atributives.

En vista d'aquest panorama, el nostre objectiu en aquest treball és descriure: a) quines són les principals formes verbals que adopta en català antic l'estructura *ésser* + participi; b) en quins casos sorgeixen problemes d'ambigüitat estructural; c) quines són les vies de solució que van apareixent.

Abans d'entrar a parlar de les formes verbals que podem trobar en català antic amb l'estructura *ésser* + participi, és convenient advertir que, en general, els treballs clàssics sobre l'història de la llengua com Far (1929), Badia (1951) i Moil (1952) o d'altres de més recents com Duarte i Alsina (1986: cap. 3), Pérez Saldanya (1998: § 12.3) i Batlle (2002), des de perspectives metodològiques diferents, centren fonamentalment la seua aportació en la delimitació de l'auxiliar dels temps compostos. Així, se sol indicar que el verb *ésser* forma els temps compostos dels verbs d'estat, dels verbs de canvi d'estat, dels verbs de moviment i dels verbs pronominals, a més dels temps compostos de la passiva. Per la seua banda, el verb *haver* és l'auxiliar dels verbs transitius i de la resta dels verbs intransitius.

Ara bé, no s'hi insisteix suficientment en els problemes metodològics que comporta la confluència d'estructures amb la forma *ésser* + participi. En aquest punt, el nostre propòsit és descriure la confluència formal en català antic (concretament fins al segle XVI) i veure com afecta aquesta confluència en la delimitació de construccions i, és clar, en algunes de les tendències evolutives.¹

1. Si bé és cert que el treball de Batlle (2002: 31-37) dedica un breu capítol al tema, aquest espai té més un caràcter descriptiu que metodològic, ja que en els resultats de la investigació no es tenen en compte els aspectes derivats de l'ambigüitat formal.

Partirem, en primer lloc, dels valors que pot adquirir *ésser* + participi en català antic segons els verbs implicats i els problemes que generen per a l'investigador.² D'aquesta manera, podem distingir tres grups:

- 1) Verbs de canvi d'estat i verbs intransitius de moviment (*morir, nàixer; entrar, baixar, eixir, arribar, passar*, etc.);
- 2) verbs intransitius pronominals i verbs transitius reflexius (*guarir-se, tancar-se, enamorar-se, meravellar-se, despagar-se*, etc.; *agenollar-se, gitar-se, ajustar-se, armar-se, pentinar-se, vestir-se*, etc.);
- 3) la passiva de verbs transitius.

2. VERBS DE CANVI D'ESTAT I VERBS INTRANSITIVS DE MOVIMENT

Recordem, abans de centrar-nos en el català medieval, l'evolució del llatí: en llatí tardà hi ha una reestructuració del paradigma verbal, en la qual els antics verbs deponents i semideponents adopten sistemàticament en els temps imperfectius les formes sintètiques actives (MORITUR > *mor*) i en els temps perfectius les formes perifràstiques amb l'auxiliar derivat d'ESSE (MORTUUS EST > *és mort*). En aquest segon cas, la perífrasi ESSE + participi té dos valors, el de pretèrit perfet ('*morí*') i el del naixent pretèrit indefinit ('*na-morí*').

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Aquesta situació, per bé que amb restriccions, encara es pot observar en català antic. Si bé ja ha aparegut una forma sintètica de pretèrit perfet (*morí, entrà, baixà*, etc.) i la forma analítica *ésser* + participi sol equivaldre ja a la forma corresponent al temps compost actual (pretèrit indefinit, pretèrit plusquamperfet, pretèrit anterior), com ara a (1), podem trobar-nos encara algun cas, fonamentalment amb l'auxiliar en un temps perfectiu, en què les formes perifràstiques formades per *ésser* + participi continuen admetent una lectura de pretèrits perfets (2):³

2. Sobre la situació llatina es poden consultar els treballs clàssics de Bassols (1945-48: cap. VII; 1987: vol. I, cap. XIII) i l'aportació de Vincent (1982) sobre el panorama romànic. També és interessant per la connexió entre el llatí i els textos castellans medievals l'aportació de Hanssen (1913), i més centrats en el castellà medieval podem citar els treballs de Saussol (1977), Yllera (1980), De Santiago (1986), Pountain (1985) i Aleza (1987), treballs que mostren que la situació del castellà, en els primers textos, era molt similar a la que descriurem per al català. Per a una aproximació als usos generals d'*ésser* i *estar* en català antic, vegeu Ramos (2000).

3. Això no vol dir, però, que no hi haja casos en què l'auxiliar apareix en un temps perfectiu i la perífrasi equival a un perfet compost (i):

- (1) a. Aquell sant hom, con los viu, cridà e dix que *morta era* en ells caritat, e crueltat lurs tenia en lur poder (L, III, 121, 16).⁴
b. Lo palefrè qui *era entrat* en l'aygua se squivà, e la folla fembra caech en la aygua (L, I, 77, 24).
c. E anam-nos-en, e l'aygua *era bayxada*, d'Uyl de Cona, e no molt (F, 206, 8).

- (2) a. Era .I. hom qui perdé .I. fill que molt amava. Aquell dia que son fill *fo mort*, lo vengueren visitar grans res de gents (L, IV, 112, 11).
b. Bell fill –dix lo hermità–, con lo rey *fo entrat* en gelosia e hac suspita de sa muller, adonchs començà a desamar la regina (L, I, 37, 23).
c. E d'aquí enant preseren ardiment los christians, e *fo baxat* lo poder dels sarraïns (F, 282, 15).

Per als nostres interessos investigadors, tot plegat no tindria cap més transcendència que la de la distribució temporal, si no fos que la forma de participi *mort*, derivada del verb *morir*, també pot funcionar com un adjectiu en la combinació *ésser* + participi (3):

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

- (3) a. mas a un no ho dices, car si fosses *mort*, no fóres ad, e enten que sos viu (SO, 19, 4).
b. car en tal punt *era* que més *era mort* que viu (T, II, 808, 19).

Els exemples de (3) són mostres clares del funcionament adjectival de *mort*, ja que en tots els casos indica un estat. Aquesta situació, però, no sempre és tan evident

- (i) a. E .I. sarray tirà d'un terrat .I. cantal e donà a N'Artal d'Alagó sus el capel de ferre, sí que .I. derrocà del caval, e d'aquel colp ach a morir. E, quan viren que *fo mort* Artal d'Alagó, tragneren-lo defora (F, 235, 13).
b. E nós responem-los que, tantost con l'infant fos vengut, parlariem ab ell, e endreçariem ab ell en tal manera lo feit, que, si nuyl tort los tenia, que .ls ho fariem adobat tot. E, quan *fo vengut* lo dit infant, fiyl nostre, parlam ab ell (F, 380, 17).

4. La localització d'aquest exemple i de tots els d'aquest article s'ha d'interpretar de la manera següent: la lletra inicial simbolitza l'obra a què pertany, que apareix especificada més avall a l'apartat 6. El número romà representa el volum de l'obra, si es dona el cas que tinga més d'un volum. La tercera xifra (o la segona, si no hi ha més d'un volum) correspon a la pàgina de l'edició utilitzada. La xifra del final fa referència a la línia de la pàgina. En síntesi, tenim: (Obra, volum, pàgina, línia).

en català medieval, de manera que ens podem trobar amb casos com (4) en què determinar si la construcció *ésser* + forma de participi indica un procés o un estat és realment complicat:

- (4)
- a. A, séyer, més havets perdut que no us cuydats, que En Guillem de Muntcada e.N Ramon *són morts* (F, 79, 4).
 - b. Dich, encara, *e morts sobtanes*, car huy hauràs vist algun ton amich sans e alegre e demà ohiràs dir que *és mort* (P, 53, [9] 16).
 - c. e que nulls temps ensenya alguna n'aviem poguda haver, ans certament entenien que *eren morts* (C, III, 108, 7).
 - d. E Déu me lexe morir a tan dolça mort com vós fengiu que *éreu morta!* (T, II, 846, 23).

davant d'aquesta mena d'exemples, l'investigador no pot adscriure aquests casos a una classe concreta (verbal o atributiva), sinó que els ha de valorar al marge per veure si aquesta ambigüitat pot tenir repercussions en l'evolució de la llengua.

3. VERBS INTRANSITIUS PRONOMINALS I VERBS TRANSITIUS REFLEXIUS

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

El procés evolutiu dels verbs deponents llatins comporta també la formació de verbs intransitius pronominals, els quals, en un primer moment, solen conjugar-se en els temps imperfectius (present, imperfet) amb el pronom *se* i en els perfectius (pretèrit indefinit, pretèrit plusquamperfet, pretèrit anterior) amb l'auxiliar *ESSE*, però sense el pronom. Aquest fenomen també arrossega els verbs reflexius i els recíprocs, i suposa l'aparició de més verbs amb l'estructura *ESSE* + participi, formalment idèntica a les construccions atributives. En aquestes circumstàncies, els valors que adquireix en llatí la perífrasi *ESSE* + participi, que no sol dur el pronom, són similars als que es donaven en els verbs no pronominals analitzats anteriorment. Això és, el de pretèrit perfet ('s'enamorà') i el del novedós pretèrit indefinit ('s'ha enamorat').

El català medieval tendeix a crear una forma sintètica analògica per al pretèrit perfet, *s'enamorà*, de manera que la perífrasi *ésser* + participi sol limitar-se a expressar el sentit del pretèrit indefinit (o dels altres temps compostos, segons el temps de l'auxiliar). Però hem d'advertir que, en molts passatges del català antic, encara s'observa que aquesta perífrasi pot aparèixer tant amb la forma pronominal (per analogia amb les formes simples) com sense aquesta, tal com il·lustren els exemples (5) enfront de (7)

–verbs intransitius pronominals– i els exemples de (6) enfront de (8) –verbs transitius reflexius. D’aquesta manera, verbs pronominals com *adormir-se*, *guarir-se*, *curar-se*, *tancar-se*, *obrir-se*, *trencar-se*, *enamorar-se*, *meravellar-se*, *alterar-se*, *enutjar-se*, *irar-se*, *despagar-se*, etc., o verbs reflexius com *asseure’s*, *agenollar-se*, *gitar-se*, *llavar-se*, *vestir-se*, *lligar-se*, *pentinar-se*, *ajustar-se*, *despullar-se*, *posar-se*, *armar-se*, etc., poden representar un temps de perfet amb la perífrasi *ésser* + participi, que pot aparéixer amb pronom (5-6) o sense pronom (7-8):

- (5) a. Cant Fèlix de totes aquestes coses, e de moltes altres, *se fo meraveyllat*, ell plorà longament, e dix aquestes peraules: [...] (L, III, 150, 17).
 b. Con Fèlix *se fo molt meraveyllat* de la semblança, ell llevà en alt son enteniment aytant con poch (L, IV, 180, 9).

- (6) a. Com *se foren tots recullits*, lo servidor de Tirant pres amistat ab los altres (T, I, 127, 27).
 b. Com la princessa *se fon ligada*, ixqué en la cambra e véu la duquessa en tan trist gest star (T, II, 497, 12).
 c. E la reyna de Ethiópia *se fon molt ben abillada e divisada* ab gonella de

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

- (7) a. Cant Fèlix *fo meraveyllat* de la larguesa de Déu, ell se meraveyllà com Déus Fill poch donar la humanitat (L, III, 150, 18).
 b. Diu que hun dia Jesuchrist, preycant de la glòria de paraís, veus que una dona *fon-ne enamorada* (V, 71, 7).
 c. Com Tirant fon prop de l’emperador, *fon admirat* de veure tanta singularitat en hun cors humà (T, II, 504, 35).
- (8) a. Curial s’armà, e com *fonch armat*, viu lo turch en loch covinent a batalla de peu (C, III, 198, 2).
 b. E en la nit Tirant féu recollir lo rey e Phelip. Com tota la gent *fon recollida*, Tirant anà a pendre comiat de la reyna e de la infanta (T, I, 181, 13).
 c. Com la infanta *fon ligada* vestís molt pomposament, e Phelip e Tirant la acompanyaren a la missa ensemps ab la reyna (T, I, 213, 1).

Observem que, en gran part dels exemples de (5-8), la perífrasi *ésser* + participi apareix inserida en contextos de subordinació introduïts pel nexce temporal *com*, la qual cosa ens fa entendre que la interpretació més adequada és que funcionen com a pretèrits perfets anteriors. Així ens ho indica el fet que, en seqüències narratives similars, altres verbs duguen l'auxiliar *haver*.⁵ Tanmateix, en exemples com (7b-c) sembla que, mantenint una tendència arcaïtzant, la perífrasi equivalga al temps que marca l'auxiliar, això és, a un pretèrit perfet.

Fixem-nos, d'altra banda, que totes les construccions de (5-8) tenen, com a auxiliar de la perífrasi, el verb *ésser* en pretèrit perfet, temps d'aspecte perfectiu que sovint sol tenir un caràcter dinamitzador enfront dels temps d'aspecte imperfectiu, que solen tenir un caràcter estativitzador (cf. Pérez Saldanya, 2002). Però és un fet constatable que els verbs pronominals (9) i els reflexius (10) també poden formar perífrasis de passat amb auxiliars que tenen un temps d'aspecte imperfectiu, com ara el present o l'imperfet. Vet ací exemples en què *ésser* + participi va precedit d'un pronom:

- (9) a. E d'aquí avant ell deposant no *s'és curad* d'ella ans ha oÿt dir que aquella *s'és* clamada d'el deposant (CA, 157, 13).
b. ¿què dirien de mi? Que de mon nét *me só enamorada*! (T, II, 553, 16).
c. Com i pout veu que per un poca ocasió la princessa s'era envejada de les seues paraules, ab veu piadosa e ab gest humil li féu principi a huntu al parlar (T, II, 546, 7).
d. encara han inventat altres coses de les quals *me só meravellada* (E, 44, 14).
e. sols de pensar lo perill que ha passat, *me só tan alterada* que no poria prou encarir (E, 237, 26).
- (10) a. Senyora –dix Diafebus–, per ço com vostra excel.lència *s'és* vestida de gonella de chaperia brodada de grosses perles e lo cor sentit de Tirant porta lo que li fa mester (T, I, 236, 4).

5. En efecte, a (i) en podem veure un parell d'exemples de mostra:

- (i) a. Com *agué passat* lo pont, pres riu amunt bona mija legua (T, I, 362, 15).
b. Com Tirant *hagué presa* la ciutat e morts tots los reys qui contraris li eren, fon lo més content home del món (T, 785, 28).

- b. Com fon nit e la hora fon disposta, que tots los del castell dormien e les donzelles *se eren gitades* (T, I, 390, 14).
- c. on havia gran multitut de poble qui *s'eren ajustats* per veura la entrada de la dita senyora (J, 258, 43).

A (9) i (10), l'auxiliar de la perífrasi va en present o en imperfecte i la perífrasi adquireix el valor temporal del temps compost que en resulta ('s'ha curat, m'he enamorat, s'havia enutjat, m'he meravellat, m'he alterat, s'ha vestit, s'havien gitat, s'havien ajustat'). Davant d'aquest tipus de construccions, la qüestió que ens plantejem és: el català antic, tal com passa quan l'auxiliar va en pretèrit perfect simple, també pot fer construccions perifràstiques amb l'auxiliar en un temps d'aspecte imperfectiu i sense pronom?

Si això és així, com hem de classificar construccions com les que reproduïm a

(11):

- (11) a. e, con aqueles partz *són retretes*, no poden aquèu passar les sutzures dels menyers qui són après raebutz (SA, 153, 2).
- b. e si foc se prenia en llur cambra, no n'eixirien entrò que *sien bé reparades* (SO, 125, 7).
- c. Non, noa d'esperar que [...] los verguers dels dits honorables consellers *fossen vestits* de sengles gramalles e caperon de drap de bruneta de bon tint (BA1, 66, 4).
- d. car lo rey, axí com *fos* un poch *millorada*, a força la se'n menaria (C, III, 137, 23).
- e. dubtà si daria la letra a Tirant o si speraria que *fos* del tot *guarit* (T, I, 411, 35).

Construccions com les de (11), al nostre entendre, són ambigües quant a la interpretació perifràstica ('s'han retret, s'hagen reparat, es vestissen, s'hagués millorat, s'hagués guarit') o atributiva ('estan retretes, estiguen reparades, estiguessen vestits, estigués millorat, estigués guarit'). Però notem que la diferència formal entre construccions com les de (11) i construccions com les de (12-13), que ara interpretem pel context com a situacions estatives, és inexistent.

- (12) a. Emperò, fort só *meravellat* com per semblant cosa havets aconseguit gràcia tan gran (SO, 76, 4).
b. mas lo duch d'Orleans, qui era *enamorat* de Laquesis tant que no.s veyà (C, II, 121, 14).
c. e era capità son fill, per ço com ell encara no era *guarit* de la nafra del cap (T, I, 299, 4).

- (13) a. E podets-lo veer en aquela mota, que *vestit* és de blanch (F; 78, 18).
b. E, quan hi haguem estat .II. dies, .Ia. nuyt, que nós érem *gitats*, tocaren a la porta (F, 275, 23).
c. La nau de Tirant hagué gran avantatge, que quasi tota la de més gent era *armada* de arnesos blanchs e de cuyraces ab bacinets (T, I, 403, 1).

Tenint en compte els problemes interpretatius que plantegen en català antic construccions com les de (11), és evident que l'investigador es troba amb moltes dificultats si el que pretén és estudiar i delimitar els usos perifràstics i els usos atributius. D'altra banda, haurà de tenir ben present si aquestes ambigüitats poden tenir repercussions en l'evolució tant de les formes verbals com de les construccions atributives.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

4. LA PASSIVA

La construcció passiva és una altra de les que poden aparèixer sota la forma de *ésser* + participi. Recordem que en llatí es feia la distinció entre:

- a) les formes sintètiques amb desinència passiva (ESCRIBITUR) associades a temps d'aspecte imperfectiu (com ara el present i l'imperfet);
b) les formes analítiques constituïdes a partir de la perífrasi ESSE + participi, que representen els temps perfectius. De manera que una forma com SCRIPTUM EST pot tenir els valors actuals de 'fou escrit' i 'ha estat escrit'.

L'evolució del llatí comporta la progressiva desaparició de les formes sintètiques amb desinència passiva (ESCRIBITUR) i la tendència a interpretar les formes passives a partir del temps indicat per l'auxiliar (SCRIPTUM EST, per al present, i SCRIPTUM FUIT, per al passat). Aquesta reestructuració del sistema verbal va originar durant el període de canvi que, en la forma passiva SCRIPTUM EST, hi convisquessin els valors antics de perfect ('fou escrit' i 'ha estat escrit') i el sentit innovador de present ('és escrit', 's'escriu').

Aquesta confluència encara persisteix, en certa manera, quan comencen a formar-se les llengües romàniques, però ara s'hi afegeixen uns altres fenòmens lingüístics que reestructuren novament el sistema de la passiva. Ens referim a la formació de temps compostos de perfet (14) i a l'aparició de la passiva pronominal (15). Tant en un cas com en l'altre, l'auxiliar és *ésser*:

- (14) a. foren desfets lo talem e totes les altres coses qui *eren estades fetes* (BA1, 103, 22).
 b. sobre les dites graus de la capella de santa Eulalia *ere estat posat* lo tuguri (BA1, 110, 32).
- (15) a. en totes aquelles maneres per les quals los devia profitar l'enformament d'aquell temps, ço és, per compte e per diversitat de temps e per les calitats dels staments e de les persones que ja *s'ere declarat* (A, 110, 15).
 b. mas, segons que veig, tot açò *s'és dit* a major confusió mia (S, 149, 27).
 c. Lo negoci del protonotari *s'és acabat* que lo hi dóna a ell, que així m'ho tenia promès (E, 287, 12).
 d. De ço que *s'és fet*, me pesa molt (C, III, 169, 12).

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Però la passiva, com passa en les altres construccions perifràstiques descrites anteriorment, també conserva la capacitat d'expressar un sentit pronominal com el de (15) sense el pronom clític. Aquest fenomen és especialment important en aquelles passives que tenen com a auxiliar un pretèrit perfet i apareixen incloses dins d'una clàusula temporal (16):

- (16) a. E aquell féu venir los comtes qui altra veguada havien repartit los diners e altres coses com armes e roçins. Com tot açò *fon fet*, Diafebus recità a Tirant tot lo que s'era seguit (T, I, 336, 19).
 b. L'emperador se parí e feren exir totes les donzelles de la cambra sinó Eliseu, que y restà. Com les portes *foren tancades*, la emperadriu féu tornar a Ypòlit en son loch (T, II, 564, 38).
 c. e sobre los cabirons clavaren posts, en manera que de la un fins a l'altre stava enpostat com un pont, e tot enpeguntat ab molta pega. Com *fon acabat*, posaren una cadena a cascun cap, e stava liguat al pont de pedra, e cobriren-lo bé de rama vert (T, I, 300, 25).

Així, a (16a) i (16b) tindrem un sentit similar a 's'hagué fet o es féu', a (16c) 's'hagueren tancat o es tancaren' i (16d) 's'hagué acabat o s'acabà'.

Si preveiem aquesta possibilitat de formació de passives amb sentit pronominal sense pronom, els nostres problemes seran menors a l'hora de delimitar les construccions passives. Ara bé, aquest fenomen de l'absència del pronom no solament afecta les construccions d'*ésser* + participi que duen l'auxiliar en temps perfectiu, sinó que també poden trobar-nos amb una passiva pronominal sense pronom quan l'auxiliar de passiva s'usa en un temps aspectualment imperfectiu. Quan es dóna aquesta possibilitat, el fet que l'aspecte imperfectiu es relacione fonamentalment amb situacions estatives pot provocar noves situacions d'ambigüitat estructural entre passiva i atributiva (17):

- (17) a. E.ls grans seynnors poder usar piment que *sie fet* d'aytals espècies: [...] (P, 77, [36] 13).
b. Aquell qui scriuen lo llibre güernan-lo, escriuen-lo e il·lumen-lo, mas no.y posen lo títol fins qu.*és acabat* (V, 253, 27).

Fixem-nos que les estructures de (17) poden arribar a tenir lectures diferents segons si entenem que la combinació *ésser* + forma de participi equival, en casos, per exemple, com (17a), a una forma passiva de perfet (català modern: 'ha estat feta'), a una forma passiva de present (català modern: 'és feta'), a una forma passiva pronominal de perfet (català modern: 's'ha fet') o a una forma atributiva estativa (català modern: 'està feta'). Aquest fenomen en la prosa medieval adquireix sobretot importància amb verbs relacionats amb el procés de l'escriptura, com ara a (18):

- (18) a. Segons que *és recomptat*, adoctrinà l'ermità Fèlix com sa meraveyllàs (L, IV, 313, 10).
b. les quals enquesta e greuges han durat bé .V. o .VI. setmanes sens que encara la dita enquesta no li és stada publicada, segons *dit és*, com sens la publicació de aquella, de la sua ignocència no puxa aparer (CA, 206, 19).
c. En la montanya de Montgó trobaren menes de plom e de ferro, i per ço fón nomenada Ferrària, com ja *és dit* (B, 92, 34).

Observem que a (18a) els valors de *és recomptat* també poden ser diversos: a) pot representar, dins de la passiva, un present (en el sentit de ‘es reconta’), una passiva pronominal de perfet (‘s’ha recontat’) o una forma no pronominal de perfet (‘ha estat recontat’); o b) una construcció atributiva que designa un estat: *està recontat*.

A (18b), la situació és similar: a) dins de la passiva, pot ser un present (en el sentit de ‘es diu’), una passiva pronominal de perfet (‘s’ha dit’) o una forma no pronominal de perfet (‘ha estat dit’); o b) com a construcció atributiva, pot designar un estat: *està dit*.

Tot plegat ens posa de manifest que la delimitació de construccions en casos com els de (17) i (18) també és problemàtica, i que s’hauran de tenir presents aquestes observacions si es vol estudiar el funcionament de la passiva i de les construccions atributives en català antic.

5. TENDÈNCIES QUE INTENTEN EVITAR L’AMBIGÜITAT

Revisat el panorama medieval dels valors que pot adquirir la construcció formada per *ésser* + participi i comentats els problemes d’ambigüïtat estructural que pot comportar, és l’hora d’apuntar si, en el període temporal que hem estudiat, que abraça obres del segle XIII a la primera meitat del segle XVI, s’observa alguna tendència que intenta donar solució a aquestes possibles ambigüïtats.

Com hem fet en l’exposició precedent, partirem dels tres grups verbals capaços de formar estructures amb *ésser* + participi: a) Verbs d’estat i verbs intransitius de moviment; b) verbs intransitius pronominals i verbs transitius reflexius; c) la passiva. I, al mateix temps, en el cas que es cree la possibilitat de solucionar les ambigüïtats ressenyades, tindrem en compte els mecanismes lingüístics que ho fan viable i si la solució es genera en el mateix sistema verbal, en la construcció atributiva o en totes dues estructures alhora.

5.1. VERBS D’ESTAT I VERBS INTRANSITIVS DE MOVIMENT

Si ens centrem en primer lloc en els verbs d’estat i els verbs de moviment, es pot observar que el procés medieval d’extensió progressiva de l’auxiliar *haver* en els temps compostos obri vies de solució en algun dels problemes plantejats. Notem que, fins i tot en obres anteriors al segle XV, com ara el *Llibre dels Fets* (19a), s’inicia una tendència

a triar com a auxiliar dels temps compostos el verb *haver* (19). Aquesta tendència, causada per una analogia amb les formes auxiliars dels verbs transitius, indirectament dóna solució a un problema que hem plantejat, el del verb *morir*. Com il·lustra l'exemple (19c), pertanyent a l'*Epistolari* de Requesens (primera meitat del XVI), l'opció pel verb *haver* en lloc del verb *ésser* evitarà les ambigüïtats apuntades.

- (19) a. e, quan *n'auria exida* una partida d'èls, que comensassen de fúger contra la nostra celada (F, 118, 20).
b. No *n'ha entrat* u en paradís –dix ell– després, ne n'hi entrarà mentre durarà lo dit cisma (SO, 77, 23).
c. Suplique a vostra senyoria mane dir una missa en l'altar de nostra Senyora de Montserrat per l'ànima de Bonavida i altra per altre criat que'ns *ha mort*, que jo no he vist fins a avui tal servidor (E, 329, 8).

L'intent de solucionar la possible ambigüïtat també pot venir del cantó de les construccions atributives. Així ens ho dóna a entendre l'exemple (20), on, si bé el català antic prefereix *ésser* a l'hora de designar un estat (a diferència del català actual, on *estar* ha adquirit una gran extensió), la selecció del verb *estar* pot ser una altra via alternativa que supera la citada ambigüïtat.

- (20) Quantes viandes se guasten en llurs cases, e los pobres *estan* morts de fam (V, 167, 3).

5.2. VERBS INTRANSITIVS PRONOMINALS I VERBS TRANSITIVS REFLEXIUS

Pel que fa als verbs intransitius pronominals i als verbs transitius reflexius, hem constatat que també s'intenta resoldre la possible ambigüïtat des de les estructures verbals i des de les estructures atributives.

En el cas de les formes verbals, la cada volta més freqüent generalització del pronom, a pesar de mantenir l'auxiliar *ésser*, ja resol moltes incerteses. Aquesta tendència va acompanyada, de forma similar als verbs intransitius de moviment i als d'estat, d'un increment d'usos analògics de l'auxiliar *haver*, com es pot veure perfectament en els exemples de (21), pertanyents a l'*Epistolari* de Requesens, on tenim tant un verb pronominal, *morir-se* (21a), com un verb transitiu reflexiu, *oferir-se* (21b):

- (21) a. És estat tan extremat que *s'han mortes* algunes persones per los camins, que's són gelades (E, 251, 20).
 b. Ha volgut la sort que ara era més menester no *s'ha ofert* correu ni altre portador per aquí (E, 76, 13).

Però, si la generalització del pronom contribueix a delimitar estructures, hi ha un altre fenomen, ara des de la banda de les construccions atributives, que permet establir uns límits ben clars entre les estructures verbals i les estructures atributives. Es tracta, com en el cas apuntat abans, de recórrer a un verb més marcat, el verb *estar*. Fixem-nos que en els exemples de (22), les formes de participi que ara funcionen com a adjectius, deriven del participi de verbs pronominals com *guarir-se* (22a) i *admirar-se* (22b) i de verbs reflexius com *vestir-se* (22c), verbs que, com hem remarcat al principi de l'exposició, podien crear situacions d'ambigüïtat quan es combinen amb el verb *ésser* i manca la forma pronominal (11) (*cf.* també 12-13).

- (22) a. Donchs, fes-me gràcia que per tu ésser levat de malaltia e no *star* encara del tot guarit, que vulles sperar que passe la tempesta (T, II, 703, 13).
 b. car si sabies com só tractada d'ell, que ha dit de mi tot lo que li ha plagut, tu *n'estaries* admirada (T, II, 498, 19).
 c. e stava en Ffrancí Pallarès a la part dreita, vestit d'un gonell de drap scur folrat de pell blanca; e en Pere Torrent *stava* vestit ab un gonell de drap de mescla. E cremava aquí un troç de ciriet blanc ab un canalo-bra (J, 155, 11).

Aquest recurs pel verb *estar* augmenta progressivament a mesura que ens acostem a la segona meitat del segle XV i a la primera meitat del segle XVI.

5.3. LA PASSIVA

Finalment, la tercera estructura estudiada és la de les formes passives. En aquest tipus de construccions, com en les anteriors, també operen dues tendències que afavoreixen la delimitació estructural:

- a) En primer lloc, com en els verbs pronominals i reflexius, és cada volta més habitual trobar la passiva pronominal amb el pronom explícit. Al mateix temps, a

mesura que ens apropem al segle XVI, es documenten més casos en què el verb *ésser* deixa de ser el verb auxiliar dels temps compostos de la passiva pronominal, i és *haver* l'auxiliar seleccionat, tal com es pot veure en els exemples de (23):

- (23) a. *han-se'n fetes* moltes alegries, i ab raó (E, 304, 28).
b. Pesa'm en extrem que en lo que *s'ha escrit* a Roma no's sia acertat (E, 29, 34).

b) Per una altra banda, els dubtes que creaven les construccions sense pronom i que hem vist que tenen molta incidència en els verbs relacionats amb l'escriptura tendeixen a resoldre's, sobretot en la primera meitat del segle XVI, recorrent al verb *estar*. Vet-ne ací un parell d'exemples:

- (24) a. y los concellers y los del dol se.n puiaren alt al altar major, y sagueren, com *stava* apuntat, a la part del avengeli, per no ésser-hi lo senyor loctinent (BA3, 451, 39).
b. Mas segons diligentíssimament calculen lo Joan Ànnio i Valero, lo que *està* dit és veritat, i lo altre són poesies (B, 135, 29).

6. CONCLUSIONS

Hem observat que la construcció *ésser* + participi passat pot generar problemes d'ambigüitat estructural en la llengua antiga. Aquests problemes han de ser previstos per l'investigador si no vol arribar a conclusions equivocades. També, hem apuntat que, al llarg del procés evolutiu de la llengua, apareixen una sèrie de mecanismes gramaticals alternatius que intenten superar aquesta ambigüitat. Així, des de l'àmbit verbal, es tendeix a canviar l'auxiliar (*haver* en lloc de *ésser*) i/o a generalitzar l'aparició del pronom clíctic; des de l'àmbit atributiu, hi ha una tendència a seleccionar un verb clarament estatiu, com ara *estar*. Aquests mecanismes poden ser independents o simultanis segons el tipus de verb o construcció implicada.

JOAN-RAFAEL RAMOS
Universitat de València

7. CORPUS CITAT

- (L) Ramon Llull, *Libre de Meravelles*, ed. a cura de Salvador Galmés, vols. I-IV, Barcelona, Barcino, 1931-34 (reimpresió de 1982).
- (F) *Llibre dels fets del rei en Jaume*, ed. a cura de Jordi Bruguera, vol. II, Barcelona, Barcino, 1991.
- (A) Arnau de Vilanova, *Obres catalanes*, ed. a cura de Miquel Batllori, vol. I, Barcelona, Barcino, 1947 (reimpresió de 1982).
- (P) Jacme d'Agramont, *Regiment de preservació de pestilència*, ed. a cura de Joan Veny, Tarragona, Publicaciones de la Excelentísima Diputación Provincial, 1971.
- (SO) Bernat Metge, *Lo Somni*, ed. a cura de Josep Maria de Casacuberta, Barcelona, Barcino, 1925 (reimpresió de 1980).
- (S) Antoni Canals, *Scipió e Anibal. De providència. De arra de ànima*, ed. a cura de Martí de Riquer, Barcelona, Barcino, 1935.
- (CA) Jaume Riera i Sans, *El cavaller i l'alca vota. Un procés medieval*, Barcelona, Club Editor, 1987 (2a edició).
- (BA1) *Llibre de les Solemnitats de Barcelona, vol. I, 1424-1546*, ed. a cura d'Agustí Duran i Josep Sanabre (anys 1424-1445), Barcelona, Institució Patxot (sense data).
- (V) Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, ed. a cura de Gret Schib, vol. VI, Barcelona, Barcino, 1988.
- (C) *Curial e Güelfa*, ed. a cura de Ramon Aramon i Serra, vols. I-III, Barcelona, Barcino, 1930-33 (reimpresió de 1982).
- (T) Joanot Martorell i Martí Joan de Galba, *Tirant lo Blanch*, ed. a cura d'Albert Hauf i Vicent Escartí, vols. I-II, València, Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, 1990.
- (J) *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484) de Jaume Safont*, ed. a cura de Josep Maria Sans i Travé, Barcelona, Pagès Editors, 1992.
- (BA3) *Llibre de les Solemnitats de Barcelona, vol. I, 1424-1546*, ed. a cura d'Agustí Duran i Josep Sanabre, (anys 1492-1546), Barcelona, Institució Patxot (sense data)
- (E) Estefania de Requesens, *Cartes íntimes d'una dama catalana del s. XVI. Epistolari a la seva mare la comtessa de Palamós*, ed. a cura de Maite Guisado, Barcelona, laSal, edicions de les dones, 1987.

- (B) Pere Antoni Beuter, *Crònica*, ed. a cura d'Enric Iborra, València, Diputació Provincial de València/Institució Alfons el Magnànim, 1982.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALEZA, M. (1987) *Ser con participio de perfecto en construcciones activas no oblicuas (español medieval)*, València, Universitat de València.
- BADIA I MARGARIT, A. M. (1951[1981]) *Gramàtica històrica catalana*, València, Tres i Quatre (traducció catalana).
- BARTRA, A. (1984) «Alguns sintagmes agents excepcionals», *Estudis Gramaticals, 1/ Working Papers in Linguistics*, U.A.B., pp. 7-25.
- BASSOLS, M. (1945-48) *Sintaxis històrica de la lengua latina*, Barcelona.
- (1987) *Sintaxis latina*, Madrid, CSIC (Reproducció de la 1a edició de 1956).
- BATLLE, M. (2002) *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal*, Barcelona, IEC/PAM.
- BOSQUE, I. (1989) *Las categorías gramaticales*, Madrid, Síntesis.
- COMRIE, B. (1976) *Aspect*, Cambridge, Cambridge University Press (7a edició: 1991).
- CUENCA, M. J. (1996) *Sintaxi fonamental*, Barcelona, Empúries.
- CUENCA, M. J. & J. HILFERTY (1999) *Introducció a la lingüística cognitiva*, Barcelona, Ariel.
- DE SANTIAGO, J. (1986) «Ser y estar en la primera crónica general», *Studia Zamorensia. Philologica*, VII, pp. 291-309.
- DUARTE, C. & À. ALSINA (1986) *Gramàtica històrica catalana*, vol. II, Barcelona, Curial.
- HANSEN, F. (1913) *Gramática històrica de la lengua castellana*, Halle.
- MOLL, F. de B. (1951[1991]) *Gramàtica històrica catalana* (traducció: València, Universitat de València).
- PAR, A. (1923) *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge*, Halle, Max Niemeyer.
- PÉREZ SALDANYA, M. (1998) *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València.
- (2002) «Les relacions temporals i aspectuals», dins SOLÀ, J. et al. (dir.) *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries.

- POUNTAIN, C. (1985) «Copuls, Verbs of Possession and Auxiliaries in old Spanish: the Evidence for Structurally Interdependent Changes», *Bulletin of Hispanic Studies*, LXII.4, pp. 337-355.
- RAMOS, J. R. (2000) *Ésser, estar i haver-hi en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SAUSSOL, J. M. (1977) *SER y ESTAR. Orígenes de sus funciones en el Cantar del Mio Cid*, Sevilla, Universidad de Sevilla.
- VINCENT, N. (1982) «The development of the auxiliaries *Habere* and *Esse* in Romance», dins VINCENT, N. /M. B. HARRIS (eds.) (1982) *Studies in the Romance Verb*, London, Croom Helm, pp. 71-96.
- YLLERA, A. (1980) *Sintaxis histórica del verbo español: las perífrasis medievales*, Zaragoza.